

הספרות כמכתב של אסיר

אפשר לחשוב על הספרות כהעברת מכתבים בין תאים בבית הסוהר. היות שההתכתבות מוגבלת, לא מפתיע שלפעמים האסירים יעדיפו לכתוב על החשוב והדחוף ולא לבזבז את הקצבת הנייר ואת העיפרון המתקצר על הבלים.

אם אנו מדמים משהו למשהו בניסיון להבין, מוטב שהדימוי יהיה לא רחוק מדי מהמדומה. ספרות היא מסירה של מילים. בימינו המסירה נעשית לרוב בכתב. לכן הדימוי המוחשי שאני יכול לחשוב עליו לספרות הוא מכתב. ספרות היא סוג של מכתב שנתון בכריכה במקום במעטפה. אפשר לדמיין חנות ספרים, או את הספרות עצמה, כמקום שבו מונחים מאות מכתבים במעטפות לא־מודבקות. ספרים הם מכתבים הקרובים לז'אנר הביורוקרטי של "לְכֹל מָאן דְּבַעִי", שפירושו: לכול מי שמבקש, לכול המעוניין. המבקש, או המעוניין, הוא הקורא. במה הוא מעוניין, מה הוא מבקש? אולי הוא מעוניין לדעת במה הוא מעוניין, מבקש להבין מה הוא מבקש. אני מציע כאן לחשוב על ספרות כמכתב שנשלח לאסיר. השיר הבא הוא הייקו של איש יאקוזה יפני בשם טומויאסו אואסאקה, שנכתב בעת שריצה מאסר. תרגם אותו מיפנית יעקב רז (אחי, היאקוזה, מודן 2004):

שורה מִמְכָּתֵב
שֶׁל רְעֵיתִי
נִוְרָה בַּחֲרֵף

אסיר יושב בתאו וקורא מכתב מאשתו. השיר מתאר לא את כל הכתוב במכתב אלא שורה אחת. יש שורה אחת שתפסה את תשומת־לבו יותר מאחרות. מדוע? לא נדע. בשורה משמחת? בשורה איומה? מה שברור שהיא שורה חשובה. חשובה עד כדי לכתוב עליה

שיר. הספרות היא הצטברות של מכתבים על החשוב. היות שעל החשוב קשה לדבר, הספרות היא הז'רגון של מה שקשה לדבר עליו, אך הכרחי לדבר עליו. מה זה דבר חשוב? לדוגמה: מכתב מרעייתך בעודך בכלא. קול שמגיע מעבר לחומות המאסר. השורה במכתב הגיעה למרות מחיצות ומניעות רבות. ההפרדה בין האסיר לאשתו מאיימת לנתק ביניהם. קירות, סורגים, חומות, צנזורה של בית הכלא – כל אלה נערמים בנוסף על קשיי התקשורת הרגילים ועל המצב של "רחוק מהעין רחוק מהלב". והנה, למרות כל הקשיים היא כתבה, והוא קורא. נחזור לשיר.

האם היא כתבה את המכתב לאחרונה? האם זה מכתב שהגיע היום, או מכתב ישן שהוא שב וקורא בו כמו בקלאסיקה, שב אל השורה ההיא גם אחרי שהמידע שבמכתב מילא את תפקידו בהקשר מסוים של זמן? האם השיר אומר: אני קורא שורה ממכתב של רעייתי מתחת לנורה בחורף? או שהוא כולל מטאפורה מרומזת: שורה ממכתב של רעייתי היא נורה בחורף? כלומר, שהשורה עשויה דיו שחורה שמאירה?

"נורה בחורף", האם זאת הבעת התפעלות? או לשון המעטה מסתייגת, כאילו נכתב "רק נורה בחורף"? נורה בחורף היפני הקר לא יכולה לחמם, רק להאיר. אילו היה כותב "תנור בחורף" או "שמש של חורף" זה היה יותר חד משמעי.

איננו יודעים מה כתוב במכתב הזה, אבל אנו עשויים לשים לב שגם אנו, כקוראי השיר, קוראים "מכתב": שורה אחת (הייקו ביפנית נכתב בשורה אחת), מחוץ להקשר, שהגיעה אלינו על אף חומות הכלא, חומות של שפה ותרבות, חומות של אלפי קילומטרים ושל עשרות שנים מאז שהשיר נכתב. השיר הזה הוא מכתב על מכתב. מכתב האסיר על מכתבה של אשתו. כל מי שכותב נמצא במצב הזה, כותב גם על מכתבים שהוא קרא. מצטט. משכתב.

אם כן, ספרות כמכתב לאסיר וכמכתב של אסיר. אין להבין "אסיר" רק במונח המילוני. כל אדם, וממילא כל סופר, הוא אסיר בהקשרים רבים: אסיר של זמן ומקום, של תרבויות ושל השפות שהוא דובר; אסיר של תודעתו המותנית, של עולם הדימויים והאסוציאציות האידיאליסטיות שלו ושל מערכת אמונותיו והשקפותיו שיוצרות את מה שהוא תופס כמציאות; אסיר של מגדרו ושל דתו.

הן הסופר הן הקורא הם אסירים במונח זה. לכן אפשר לחשוב על הספרות כהעברת מכתבים בין תאים בבית הסוהר. היות שההתכתבות מוגבלת, לא מפתיע שלפעמים האסירים יעדיפו לכתוב על החשוב והדחוף ולא לבזבז את הקצבת הנייר ואת העיפרון המתקצר על הבלים.

על מה כותבים האסירים? על חיהם במאסר ועל אפשרויות של שחרור. במילים אחרות, על סמסרה ועל נירוונה. ההפרדה לא תמיד ברורה.

איהבהנות רבות. אפילו את ההייקו הנ"ל בן שש המילים אפשר להבין ביותר מדרך אחת, ומה נאמר על כ־306,000 מילים שיש בתנ"ך? ובכל זאת, חלק מהמכתבים מצביעים על אפשרות של שחרור מהכלא. או שהם לפחות מייעצים איך להסתדר בכלא. עצם

העברת המכתבים היא כבר ראשית-בריחה מהבידוד. הדבר הבסיסי ביותר שספרות עושה היא תקשורת. כלומר, הצבעה על כך שתודעתך פתוחה לתודעות אחרות. יעקב רז הבריח מכתבים מיפן לישראל, בכך שהביא את השירים האלה, שלא פורסמו ביפנית, לקוראי העברית. נדמיין אסיר בבית סוהר בישראל שמקבל את התרגום של השיר על המכתב, ומשהו בחורף שלו מואר לרגע מכוח מכתב שכתבה אישה יפנית עלומה. איזו נורה יכול מכתב-הספרות להדליק בתאינו? ראשית, התוכן של מה שכתוב במכתב. ההייקו הזה מלמד איך להתבונן בשורה ממכתב כמו ביהלום, ולהתבונן בהתבוננותך. אבל לא פחות חשוב מהתוכן הוא הז'אנר: המכתב מהאסיר היפני מספר על אפשרות מסוימת של התבוננות ושל כתיבה, וזאת על אף המאסר. ז'אנר ההייקו יכול להיות בשורה לאסירים (וכאמור, אין מי שאינו אסיר), מפני שהאסיר נעוץ במקרים רבים בעברו (המִשְׁגָה שהביאו לכלא) ובעתידו (השחרור המיוחל והחיים שאחריו). הייקו, כז'אנר, כצורת קיום וכצורת קשב, מציע לאסיר – אסיר ממש ואסיר במונח המטאפורי של כל אדם – אור נורה שמוטל על ההווה. האור יאיר בכל פעם משהו אחר. בשיר הזה זאת שורה ממכתב. ברגע הבא זה יהיה משהו אחר. מה שחשוב הוא לשמור על האור.